دوفصلنامهٔ علمی ـ پژوهشی
جستارهای اقتصادی ایران
س۱۲، ش۲۳، بهار و تابستان ۱۳۹۴
صفحات ۱۰۹-۱۳۳

Biquarterly Journal
of
Iran's Economic Essays
Vol.12, No.23, Spring & Summer 2015

# بررسی ارائه صورت‌های مالی جدید در حسابداری اسلامی

ساسان مهرانی*
غلامرضا کرمی**
سیدعلی حسینی***
علیرضا رام روز****

## چکیده

با وجود گسترش اقتصاد و بانکداری اسلامی، حسابداری اسلامی همگام با نیازهای این حوزه رشد نکرده است؛ زیرا از یک‌سو، چالش‌های حسابداری اسلامی در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی پوشش داده نشده‌اند و از سوی دیگر استانداردهای حسابداری اسلامی تدوین شده توسط نهادهای دست‌اندرکار این حوزه، به‌طور خاص سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، مورد پذیرش جهانی واقع نشده‌اند. این مقاله به بررسی چالش‌های مربوط به آن دسته از رویه‌های افشای حسابداری اسلامی که در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی مورد توجه قرار نگرفته‌اند، می‌پردازد. به‌طور خاص صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه، صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات و صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده، در حسابداری مرسوم لحاظ نشده‌اند. عدم ارائه این سه صورت مالی نیازمند بررسی از هر دو منظر فقهی و حسابداری می‌باشد. با توجه به بین‌رشته‌ای بودن موضوع و نبود پیشینه کافی، روش پژوهش آمیخته اکتشافی استفاده می‌شود. بر این اساس، بخش کیفی پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به‌عنوان روشی متقن در علوم اسلامی، به بررسی و ارائه پاسخ فقهی مناسب برای چالش‌های بنیادی می‌پردازد. بخش دوم پژوهش به روش پیمایشی و با استفاده از ابزار پرسشنامه به انجام می‌رسد. نتایج بیانگر مطلوبیت و پیامدهای مثبت ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه و صورت تغییرات در حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و عدم انطباق صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات با رهنمودهای اسلامی است.

**واژه‌های کلیدی:** حسابداری اسلامی، افشا، زکات، قرض‌الحسنه، حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و محدود نشده.

**طبقه‌بندی JEL:** M

---

* دانشیار گروه حسابداری دانشگاه تهران Email: smehrani@ut.ac.ir
** دانشیار گروه حسابداری دانشگاه تهران Email: ghkarami@ut.ac.ir
*** استادیار گروه الهیات دانشگاه امام صادق(ع) Email: sa-h114@yahoo.com
**** دانشجوی دکتری حسابداری دانشگاه تهران-پردیس بین‌المللی کیش Email: alireza-ramrouz@yahoo.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۶/۱ تاریخ تأیید: ۱۳۹۴/۶/۲۷

### ۱. مقدمه

پرداخت زکات و حرمت ربا از جمله راهکارهای اسلام برای برقراری عدالت اقتصادی محسوب می‌شوند. دین مبین اسلام در راستای برقراری عدالت و مساوات هرچه بیشتر در حوزهٔ اقتصادی بهره را منع و روش‌ها و عقودی را جهت تأمین مالی پاک و عاری از ربا و تسهیل امور اقتصادی اسلامی در جوامع وضع کرده است. وجود رهنمودهای یادشده باعث تفاوت معاملات و مالی اسلامی و حسابداری مورد نیاز آنها نسبت به‌حسابداری مرسوم می‌باشد. اقتصاد اسلامی در هزاره جدید به سرعت گسترش یافته است و در حالی که بسیاری از بانک‌های غربی همچنان از آثار منفی بحران وام‌های بی‌پشتوانه سال ۲۰۰۷ و بحران مالی جهانی سال ۲۰۰۸ زیان می‌بینند، بانک‌های اسلامی از شکست‌های بعدی مصون بوده‌اند (اختر عزیز، ۲۰۱۱). از سوی دیگر، حوزه مرکز بازارهای نوظهور، دارایی‌های بانک‌های اسلامی در سال ۲۰۱۳ بالغ بر ۱/۷ تریلیون دلار آمریکا و رشد سالیانه آن ۱۷/۶ درصد بوده است (مرکز بازارهای نوظهور، ۲۰۱۴). نیاز به گزارشگری نهادهای مالی اسلامی از آنجا نشأت گرفته است که نهادهای مالی اسلامی در اجرای استانداردهای حسابداری موجود از قبیل استانداردهای مالی گزارشگری بین‌المللی[1] به مشکل برخورده‌اند؛ از این‌رو، به‌لحاظ اهمیت و ضرورت موضوع، پژوهش‌های گسترده‌ای در این عرصه توسط دانشگاه‌ها و سازمان‌های اسلامی انجام شده و در نتیجهٔ این پژوهش‌ها و در راستای تحقق اهداف اسلامی، سازمان‌هایی با هدف تهیه و تدوین استانداردهای حسابداری مربوط به فعالیت نهادهای مالی اسلامی تأسیس گردیده است. مهم‌ترین مورد، سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی است.

براساس رویه‌های افشای مورد نظر این سازمان، بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی افزون بر صورت‌های مالی مرسوم ملزم به ارائه سه صورت مالیِ تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده، منابع و مصارف وجوه خیریه و زکات، و صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه هستند که جزء صورت‌های مالی سالیانه بانک‌های کشور ارائه نمی‌شوند و لزوم یا عدم لزوم ارائه آنها نیازمند بررسی فقهی و حسابداری است.

این مقاله ارائه سه صورت منابع و مخارج وجوه قرض‌الحسنه و منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده را بررسی می‌کند. به دلیل بین‌رشته‌ای بودن موضوع و عدم وجود پیشینه کافی روش پژوهش آمیخته اکتشافی استفاده می‌شود و موضوع از هر دو منظر فقهی و حسابداری بررسی می‌گردد. به علاوه، استانداردهای حسابداری و

1. International Financial Reporting Standards (IFRS)

صورت‌های مالی ارائه شـده پیامـدهای اقتصـادی دارنـد. بنـابراین، پرسـش‌هـای اصـلی پـژوهش به‌صورت زیر است:

الف) پیامدهای اقتصادی ارائه این صـورت منـابع و مصـارف وجـوه صـندوق قرض‌الحسـنه، صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات و صورت تغییـرات در سـرمایه‌گـذاری‌هـای محدود شده کدام است؟

ب) ارائه صورت‌های منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسـنه و منـابع و مصـارف وجـوه صندوق خیریه و زکات تا چه حد با مبانی فقهی منطبق است؟

## ۲. تاریخچه و پیشینه نظری

شاید واژه‌های نوین، رو به رشد، و متغیر، برای توصیف گسترش ادبیات انگلیسـی در زمینـه حفـظ چارچوب اسلامی در حسابداری مناسب باشند؛ اما ادبیات عربی این حوزه رشد و دامنه‌ای محدود دارند. ادبیات حسابداری اسلامی از نظر رویه‌ها و دامنهٔ حـوزهٔ ادبیـات اقتصـاد و مالیـهٔ اسـلامی، اقتباس شده است و همچنان با تأکید بر بانکداری اسـلامی از ادبیـات سـه حـوزهٔ یادشـده پیـروی می‌کند. به یقین بانکداری اسلامی بر حرمت ربا نشأت می‌گیرد. نتـایج پژوهش‌هـا در چهـار دهـهٔ اخیر یعنی ظهور بانکداری اسلامی مدرن، با نگاه اقبالی پژوهشگران به روش‌هـای اسـلامی بـرای انجام کسب و کار، مفاهیم اسلامی اقتصاد و به‌طور خاص مبانی رویه‌های عملیات مالیهٔ اسـلامی می‌باشد (الجدیبی،[1] ۲۰۱۴، ص۴۶).

ادبیات حسابداری اسلامی به دو دستهٔ ادبیات مدرن و غیرمدرن تقسیم می‌شود. بخش ادبیـات غیرمدرن شامل ادبیات فقه معاملات است. نگارش ادبیات غیرمدرن از زمان پیامبر اعظمﷺ آغاز و تاکنون در کشورهای مختلف ادامه داشته است. پژوهشـگران دینـی مسـائل مختلـف مربـوط بـه رویه‌های مالی مسلمانان را بررسی کرده‌اند که منابع غنی در این زمینه موجود است. منابع موجـود در این زمینه بیشتر به زبان‌های عربی، فارسـی و ترکـی اسـت و منبـع انگلیسـی زیـادی بـه چشـم نمی‌خورد (قرضاوی،[2] ۱۹۹۵م). ادبیات انگلیسی حسـابداری اسـلامی در سـال ۱۹۸۱ بـا چـاپ نخستین مقاله با موضوع کشف نیازهای حسابداری عملیات به دلیـل توسـعهٔ رویـهٔ مـالی و ایجـاد تقاضا برای تحقیقات حسابداری شروع شده است. اما داستان ادبیات عربی متفاوت است، در ایـن حوزه محققان بیشتر به تشریح تاریخ حسابداری اسلامی در کشـورهای اسـلامی و تـدوین نظریـهٔ حسابداری اسلامی پرداخته‌اند (ابراهیم،[3] ۲۰۰۰).

1. Aljedaibi
2. Qaradawi,y
3.Ibrahim

ادبیات مدرن، ادبیات حسابداری از دیدگاه اسلامی و موضوعات مختلف دیگری از قبیل مسئولیت پاسخگویی و زکات را در بر می‌گیرد. بخش ادبیات مدرن طی سه یا چهار دهه اخیر ایجاد شده است. این بخش به زبان انگلیسی و در پاسخ به تأمین مالی اسلامی و چالش‌های مربوط به رشد این حوزه‌ها شکل گرفته است (کریم،[1] ۲۰۰۱). ناپیر[2] (۲۰۰۹) ادبیات مدرن مربوط به حسابداری اسلامی را به سه بخش تقسیم کرد: دستهٔ نخست شامل مقالات مربوط به تشریح اصول گستردهٔ سامانهٔ حسابداری اسلامی و تعدیل نیازهای آن است (حنیفه و حدیب،[3] ۲۰۰۷؛ مرتضی،[4] ۲۰۰۲، ص۱۵)؛ گروه دوم، مقالات مربوط به رویه‌های حسابداری عملیات بانکداری اسلامی را در بر می‌گیرد (کریم، ۱۹۹۵) و مقالات گروه سوم به حسابداری و مسئولیت کنترلی و نظارتی می‌پردازند (عبدالرحمان و شریف،[5] ۲۰۰۳، ص۱۰). ادبیات مدرن، ادبیات حسابداری از دیدگاه اسلامی و موضوعات مختلف دیگری از قبیل مسئولیت پاسخگویی و زکات را در بر می‌گیرد. ناپیر و حنیفه (۲۰۱۱) حسابداری اسلامی را به‌عنوان «ایده‌ها و رویه‌های حسابداری که با رویه‌های متناظر در حسابداری مرسوم دارای تفاوت عمده هستند و از اصول شریعت ناشی می‌شوند»، تعریف کرده‌اند. حنیفه و حدیب (۲۰۰۷) دیدگاه اسلامی حسابداری را به‌عنوان «کارکرد اطمینان‌دهی برای ایجاد عدالت اقتصادی، اجتماعی از طریق فرآیندها، اهداف اندازه‌گیری، کنترل و گزارشگری در انطباق با اصول اسلام» تعریف کرده‌اند. تعریف ادبیات عرب از حسابداری اسلامی عبارت است از: «فرآیند استاندارد ثبت معاملات، اعمال و قضاوت شرعی در اسناد تأیید شده و اندازه‌گیری تأثیرات این معاملات و اقدامات و قضاوت‌های مشروع برای کمک به فرآیند تصمیم‌گیری و میسر نمودن مسئولیت پاسخگویی، بازخورد و پاداش‌دهی در چارچوب اصول و قوانین» (راشوان،[6] ۲۰۰۹).

در ایران نیز تاکنون پژوهش‌ها و مطالعات زیادی در حوزهٔ بانکداری و حسابداری اسلامی انجام شده است که بیشتر به مقولهٔ نظام بانکداری بدون ربا در مقایسه با بانکداری ربوی از منظر مبانی اقتصادی پرداخته‌اند؛ ولی در حوزهٔ حسابداری و گزارشگری مالی نظام یادشده، پژوهش‌های زیادی انجام نشده است.

از جمله تحقیقات ایرانی، پژوهشی است که توسط باباجانی و شکرخواه (۱۳۹۱) صورت گرفته است. براساس یافته‌های این پژوهش، عوامل کلیدی یک الگوی حسابداری و گزارشگری مالی مبتنی بر مبانی قانونی عملیات بانکداری بدون ربا تبیین و پیشنهاد شده است. دلقندی

1. Karim
2. Napier
3. Haniffa and Hudaib
4. Murtuza
5. Abdul-Rahman and sheriff
6. Rashwan

(۱۳۷۶)، به بررسی نظام حسابداری منابع بانک، طبقه‌بندی تسهیلات اعطایی، نظام حسابداری هریک از عقود، ضرورت و اهمیت تهیهٔ شاخص‌های مالی به منظور برآورد کارایی بانک و روش‌های حسابداری طرف‌های قرارداد بانک پرداخته است.

نتیجه پژوهش خسروی فارسانی (۱۳۸۵)، نشان می‌دهد که مغایرت‌های فراوانی بین نحوهٔ عمل در ایران با استانداردهای مالی اسلامی وجود دارد و همچنین افشای صورت‌های مالی بانک‌های ایران مطابق استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰ نیست.

### ۳. توجه جهانی به حسابداری اسلامی

توجه به تدوین استانداردهای حسابداری مالی بانک‌های اسلامی در سال ۱۹۸۷ آغاز شده است. در این رابطه چندین تحقیق انجام شده است. نتیجهٔ اینها منجر به تأسیس سازمان حسابداری مالی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی شده که به صورت سازمان غیرانتفاعی در سال ۱۴۱۱ق به ثبت رسید. جلسات برنامه‌ریزی و پیگیری ادواری کمیتهٔ اجرایی به منظور اجرای برنامه مصوب کمیتهٔ نظارت (عالی‌ترین رکن سازمان) و هیأت تدوین استانداردهای حسابداری مالی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی تشکیل می‌شود. در این رابطه، کمیته از خدمات چندین مشاور شریعت، متخصصان و شاغلان حرفه حسابداری و بانک‌ها استفاده می‌کند (سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، ۱۳۸۹).

نیاز به گزارشگری نهادهای مالی اسلامی از آنجا نشأت گرفته است که نهادهای مالی اسلامی در اجرای استانداردهای حسابداری موجود از قبیل استانداردهای مالی گزارشگری بین‌المللی[1] و استانداردهای حسابداری داخلی[2] که بر ساختارها و رویه‌های مالی معمول تدوین شده‌اند، به مشکل برخورده‌اند. با وجود هم‌زمان شدن رشد نهادهای مالی اسلامی با آغاز پروژهٔ همگرایی استانداردهای حسابداری، ضرورت وجود استانداردهای حسابداری اسلامی بیش از پیش احساس می‌شود؛ زیرا از یک‌سو، معاملات شرعی ناظر بر حرمت ربا، معادلی در تأمین مالی مرسوم ندارند و از سوی دیگر، استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی تدوین شده نیز جوابگوی چالش‌های معاملات مالی و عقود اسلامی نیستند. از این‌رو، به‌لحاظ اهمیت و ضرورت موضوع، پژوهش‌های گسترده‌ای در این عرصه توسط دانشگاه‌ها و سازمان‌های اسلامی انجام شد و در نتیجهٔ این تحقیقات و در راستای تحقق اهداف اسلامی، سازمان‌هایی با هدف تهیه و تدوین استانداردهای حسابداری مربوط به فعالیت نهادهای مالی اسلامی تأسیس گردیدند. این سازمان‌ها عبارتند از:

1. International Financial Reporting Standards (IFRS)
2. Domestic Accounting Standards (DAS)

سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی؛[1] هیئت استانداردهای حسابداری مالزی؛[2] گروه تدوین استاندارد آسیا-اقیانوسیه؛[3] مرکز دانش مالیه اسلامی دلویت.[4]

در میان سازمان‌ها و نهادهای یادشده، سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، خود را به‌عنوان نهاد پیشرو در زمینهٔ تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی معرفی کرده است. این سازمان غیرانتفاعی در سال ۱۴۱۱ق (۱۹۹۱م) در بحرین به ثبت رسیده است. این سازمان تاکنون ۲۶ استاندارد حسابداری با عنوان استانداردهای حسابداری مالی[5] تدوین کرده است.

## ۴. افشا از منظر سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی

از نظر سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، هدف استانداردهای حسابداری دستیابی به قابلیت مقایسه‌پذیری و شفافیت از طریق افشا است. به‌علاوه افشا مقامات نظارتی را تشویق می‌کند تا پیروی مؤسسات مالی را از حداقل مجموعهٔ مشخصی از افشا را به‌طور قانونی الزامی کنند. براساس استاندارد حسابداری مالی شماره ۱ با عنوان «ارائه و افشا در صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی و نهادهای مالی» مؤسسات مالی و بانک‌های اسلامی موظف به ارائهٔ صورت‌های مالی زیر هستند (استاندارد حسابداری مالی شماره ۱، ۲۰۱۰):

صورت وضعیت مالی؛ صورت سود و زیان؛ صورت جریان وجوه نقد؛ صورت تغییرات در حقوق صاحبان سرمایه صورت سود (زیان) انباشته؛ صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده؛ صورت منابع و مصارف وجوه خیریه و زکات؛ صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه.

از جمله موارد افشا ملحوظ در استاندارد حسابداری مالی شماره ۱ که در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی پوشش داده نشده است، می‌توان به‌طور خاص به ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه، صورت منابع و مصارف وجوه خیریه و زکات، و صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده اشاره کرد. همچنین با وجود ارائهٔ استاندارد جهت ارائه و افشای سه صورت یادشده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، همچنان اجرا و به‌کارگیری این استاندارد و نحوه برخورد با آن نیازمند بررسی‌های بیشتری در زمینه فقه و حسابداری است.

1. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI)
2. Malaysian Standards Board (MASB)
3. Asian-Oceanian Standard Setting Group (AOSSG)
4. Deloite Islamic Finance Knowledge Center (IFKC)
5. Financial Accounting Standard (FAS)

### ۵. صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه

استاندارد حسابداری مالی شماره ۱ با عنوان «ارائه و افشا در صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی و نهادهای مالی» ارائه صورت مالی با عنوان «صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه» را توسط نهادهای مالی اسلامی ضروری می‌داند. این استاندارد منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه را به صورت زیر تعریف کرده است:

**منابع وجوه قرض‌الحسنه:** این منابع، افزایش ناخالص در وجوه قابل دسترس برای قرض دادن در طی دورهٔ مالی مشمول صورت مزبور را نشان می‌دهد. منابع چنین افزایشی ممکن است برون‌سازمانی یا درون‌سازمانی باشد. منابع برون‌سازمانی شامل وجوه ارائه شده به صندوق به وسیلهٔ بانک از حساب‌های جاری نزد بانک، وجوه ارائه شده به صندوق به وسیلهٔ صاحبان سرمایهٔ بانک اسلامی و عواید حاصل از آن درآمدهای ممنوعه‌ای می‌باشد که بانک اسلامی ممکن است به‌طور موقت و تا زمان واگذاری این عواید به نحو صحیح، در اختیار صندوق قرار دهد. منابع درون‌سازمانی شامل وصول اقساط وام‌ها طی دورهٔ مالی یا وجوه سپرده‌گذاری شده به وسیلهٔ اشخاص در صندوق به‌طور موقت یا دائمی می‌باشد؛

**مصارف وجوه قرض‌الحسنه:** این مصارف، مبلغ ناخالص کاهش در وجوه قابل دسترس برای قرض دادن در طی مدت مشمول صورت مزبور را نشان می‌دهد. مصارف شامل وام‌های جدید اعطا شده در طی دورهٔ مالی، استرداد وجوهی که به وسیلهٔ بانک اسلامی از محل حساب‌های جاری یا درآمدهای ممنوعه در اختیار صندوق قرار داده شده است و بازپرداخت وجوهی که پیشتر توسط اشخاص به‌طور موقت به صندوق ارائه شده است، می‌باشد. براساس استاندارد حسابداری مالی شماره ۱ افشای موارد زیر در صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه الزامی است (استاندارد حسابداری مالی شماره ۱):

دورهٔ مشمول صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه باید افشا گردد؛ مانده‌های قرض‌الحسنه و موجودی صندوق در ابتدای دوره باید برحسب نوع و ماهیت افشا شود؛ مبلغ و منابع وجوهی که در طی دوره اختیار صندوق قرار گرفته است، باید افشا شود؛ مبلغ و موارد مصرف وجوه در طی دوره باید بر حسب نوع و ماهیت افشا گردد؛ مانده‌های صندوق قرض‌الحسنه و موجودی صندوق در پایان دوره باید افشا شود.

### ۶. صورت منابع و مصارف وجوه خیریه و زکات

سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی ماهیت زکات و مالیات را متفاوت تشخیص داده و با ضروری فرض کردن تدوین استاندارد حسابداری در مورد زکات در کنفرانس

سال ۱۹۹۸ در کشور بحرین نسبت به این کار اقدام کرد. بر این اساس، استاندارد حسابداری مالی شماره ۹ سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی با عنوان «زکات»، در مورد پرداخت زکات به وسیلهٔ نهادهای مالی اسلامی از طرف سهامداران دو حالت متصور است (استاندارد حسابداری مالی شماره ۹، ۲۰۱۰):

در حالت اول که پرداخت زکات بر بانک اسلامی واجب است، زکات به‌عنوان هزینه در صورت سود و زیان بانک اسلامی منعکس می‌شود. از آنجا که تصمیم به تجارت، شرط لازم برای معتبر بودن زکات است، پس یک گزینه برای ایفای این شرط، اختیار تصویب قانون زکات برای پرداخت آن به نیابت از طرف موکل می‌باشد؛ ثانیاً، تصمیم به تجارت می‌تواند تلویحاً به وسیلهٔ درج در اساسنامه یا قوانین بانک‌های اسلامی صورت پذیرد که باید زکات متعلقه را پرداخت کند؛

حالت دوم، در مواردی که بانک اسلامی متعهد به پرداخت زکات نمی‌باشد؛ اما به درخواست برخی یا تمامی سهامداران به‌عنوان نماینده در ایفای تعهد زکات آنها عمل می‌نماید. در چنین حالتی، در صورت وجود سود قابل تقسیم، استاندارد با زکات به‌عنوان سهمی از سود قابل تقسیم برخورد می‌کند؛ اما اگر هیچ سود قابل تقسیمی وجود نداشته باشد، استاندارد پرداخت زکات را مشروط به رضایت بانک اسلامی با ایفای این تعهد از طرف صاحبان سهام می‌کند. این امر به این دلیل است که در شریعت اسلام نماینده متعهد به پرداخت تعهدات دیگران از محل وجوه خودش نمی‌باشد. بنابراین، با مبلغ زکاتی که باید از طرف سهامداران پرداخت شود، به‌عنوان حساب‌های دریافتنی برخورد می‌شود.

سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی افشای موارد زیر را در صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات الزامی می‌داند (همان):

دورهٔ مشمول صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات باید افشا شود؛ مسئولیت بانک اسلامی در پرداخت زکات و نحوهٔ جمع‌آوری و پرداخت آن به وسیلهٔ بانک اسلامی به نمایندگی از صاحبان سرمایه و یا دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده باید افشا شود؛ سایر منابع وجوه خیریه و زکات باید افشا شود.

وجوه پرداخت شده به وسیلهٔ بانک اسلامی از محل صندوق خیریه و زکات در طی دوره و موجودی صندوق در پایان دوره باید افشا شود.

### ۷. حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و محدود نشده

مطابق قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانک در به کار گرفتن سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار وکیل است. حق‌الوکاله به‌کارگیری انواع حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار، جزء درآمد

بانک محسوب می‌شود. در این صورت با توجه به آمیخته شدن منابع وکالتی با منابع اصالتی بانک، سود حاصل از اعطای تسهیلات به‌عنوان سود مشاع تلقی شده و باید طی سازوکاری عادلانه و منصفانه، سود متعلق به هریک از ذی‌نفعان بانک (سپرده‌گذاران و سهامداران) از یکدیگر تفکیک شود. بدیهی است سود متعلق به سپرده‌گذاران پس از کسر حق‌الوکاله بانک، در صورت بیشتر بودن نسبت به سود علی‌الحساب پرداختی، باید بین سپرده‌گذاران تسهیم شود. براساس بخشنامه شماره ۹۴/۶۹۳۸۳ بانک مرکزی به تاریخ ۹۴/۳/۲۰، حداکثر حق‌الوکاله به‌کارگیری سپرده‌ها، سه درصد خالص منابع سپرده‌گذار (میانگین مانده پایان هفته منابع سپرده‌گذار پس از کسر میانگین مانده پایان هفته سپرده قانونی توزیع شده) برای هریک از انواع سپرده‌های به کار گرفته شده جهت مصارف مشاع می‌باشد.

در ایران، اطلاعات مالی بانک‌ها در قالب ترازنامه، صورت سود و زیان، گردش حساب سود (زیان) انباشته، صورت سود و زیان جامع، صورت جریان وجوه نقد، یادداشت‌های توضیحی (شامل: الف) کلیات؛ ب) مبنای تهیه صورت‌های مالی؛ پ) خلاصه مهم‌ترین رویه‌های حسابداری، یادداشت‌های مربوط به اقلام مندرج در صورت‌های مالی و سایر اطلاعات مالی)، افشا می‌شود. در این راستا، سپرده‌های سرمایه‌گذاری شده به‌عنوان بدهی افشا می‌گردد.

بانکداری اسلامی در سایر کشورها از نظر نحوه به‌کارگیری وجوه سپرده‌گذاری شده و بنابراین افشای اطلاعات مالی و صورت‌های مالی بانک‌ها متفاوت است. شیوه‌های تجهیز و تخصیص منابع در نظام‌های بانکداری اسلامی در کشورهای دیگر، کم‌وبیش مشابه و همگی منطبق بر اصول شریعت اسلامی است (محرابی، ۱۳۹۳). در تمامی بانک‌های اسلامی تجهیز سپرده‌های مشتریان، به‌طور کلی در قالب سه نوع حساب جاری، حساب پس‌انداز و حساب سرمایه‌گذاری صورت می‌پذیرد. در رابطه با حساب‌های پس‌انداز، در کشورهای مورد بررسی به شیوه‌های متفاوتی عمل می‌شود. به این صورت که در برخی از آنها پرداخت اصل مبالغ این سپرده‌ها از سوی بانک تضمین شده در حالی که در برخی دیگر هیچ‌گونه تضمینی بابت اصل این سپرده‌ها صورت نمی‌گیرد. در رابطه با نحوهٔ استفاده از حساب‌های سرمایه‌گذاری نیز تفاوت‌هایی میان کشورهای اسلامی وجود دارد؛ اما در عرصه بین‌المللی و به‌طور مرسوم، بیشتر بانک‌های اسلامی، افزون بر عقد وکالت این حساب‌ها را در قالب عقد مشارکت و به‌طور عمده مضاربه نیز به کار می‌گیرند (حاجیان و همکاران، ۱۳۹۰).

مضاربه قراردادی است که به موجب آن، یکی از طرفین (مالک) عهده‌دار تأمین سرمایه می‌شود (نقدی) با قید اینکه طرف دیگر (عامل) با آن تجارت کند و هر دو در سود شریک باشند (مصباحی مقدم و همکاران، ۱۳۸۹، ص۱۶۳). در میان عقود اسلامی، که در محدودهٔ معاملات

بانکی به کار گرفته می‌شود، مضاربه مناسب‌ترین شکل برای انواع فعالیت‌های تجاری است که همهٔ بازرگانان و کسانی که به کسب و کار اشتغال دارند، در صورت نیاز به سرمایه، می‌توانند با مراجعه به بانک و انعقاد قرارداد مضاربه، وجه لازم را دریافت کنند و به کار تجاری مورد نظر بپردازند (سهیلی، ۱۳۸۷، ص۱۲۱). تفاوت در عقد مورد استفاده برای دریافت سپرده‌های مدت‌دار از مشتریان، سبب ایجاد تفاوت‌هایی در رویه‌های افشای بانک‌های ایران و بانک‌های اسلامی سایر کشورها شده است که در ادامه بررسی می‌شود.

در عرصه بانکداری اسلامی بین‌المللی، واژه حساب‌های سرمایه‌گذاری[1] را معادل واژه سپرده‌های سرمایه‌گذاری استفاده می‌کنند. حساب‌های سرمایه‌گذاری به دو دسته محدود شده و محدود نشده تقسیم می‌شوند.

**ـ حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده:**

در این نوع حساب، دارندهٔ حساب سرمایه‌گذاری، وجه را در قالب عقد مضاربه در اختیار بانک اسلامی قرار می‌دهد و به بانک اجازه می‌دهد وجوه سپرده‌گذاری شده را بدون وضع هیچ محدودیتی از نظر محل، شیوه و هدف سرمایه‌گذاری به روشی که بانک اسلامی مناسب تشخیص می‌دهد، سرمایه‌گذاری کند. براساس این توافق، بانک اسلامی می‌تواند وجوه دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری را با وجوه خود یا سایر وجوهی که بانک اسلامی حق استفاده از آنها را دارد (به‌عنوان مثال، حساب‌های جاری) درهم آمیزد. دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری و بانک‌های اسلامی معمولاً در بازده وجوه سرمایه‌گذاری شده سهیم هستند. در مورد نحوه افشای حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده در صورت‌های مالی دو دیدگاه وجود دارد:

در دیدگاه نخست، که کشور مالزی در ارائه رهنمود برای چالش‌های حسابداری اسلامی بر آن تأکید دارد، حساب سرمایه‌گذاری محدود نشده به‌عنوان بدهی شناسایی می‌شود. رویکرد جاری در کشور ایران با این دیدگاه منطبق است. گزارش نهاد رَم (نهاد سابق رتبه‌بندی مالزی، به نام برهاد)،[2] حساب سرمایه‌گذاری را بدهی می‌داند (هیأت استانداردهای حسابداری مالزی، ۲۰۱۲)؛

بر اساس دیدگاه دوم، حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده و معادل آنها، باید در صورت وضعیت مالی به‌عنوان رقم جداگانه‌ای بین بدهی‌ها و حقوق صاحبان سرمایه ارائه و افشا شود (سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، ۱۳۸۹، ص۹۹).

در استاندارد حسابداری مالی[3] شماره ۶ سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی

1. Investment Accounts
2. RAM Holdings (formerly known as Rating Agency Malaysia Berhad)
3. Financial Accounting Standard (FAS)

اسلامی، با عنوان «حقوق صاحبان حساب‌های سرمایه‌گذاری و معادل آنها»[1] اشاره شده است که حقوق صاحبان حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده باید به‌عنوان طبقه‌ای مجزا در صورت وضعیت مالی بانک‌ها بین بدهی و حقوق صاحبان سرمایه ارائه شود. این استاندارد از سال ۱۴۱۹ق (۱۹۹۹) اجرا شده است. بسیاری از محققان موافق این استاندارد هستند و این روش را تأیید کرده‌اند (کریم، ۲۰۰۱؛ ابراهیم، ۲۰۰۱؛ گیلهام، ۲۰۰۰؛ کهف، ۲۰۰۵؛ سلطان،[2] ۲۰۰۶، ایوب،[3] ۲۰۰۷؛ شابر و الظفیری،[4] ۲۰۰۸). به عقیده برخی، سیاست‌گذاران بانک‌های اسلامی باید از استانداردهای این سازمان که بر تحقیقات مفهومی عمیق شرعی آکادمی فقه سازمان همکاری اسلامی[5] مبتنی است، پیروی کنند؛ زیرا این تنها راه جلوگیری از تفسیرهای متناقض پژوهشگران حسابداری اسلامی از شریعت است (ایوب، ۲۰۰۷). بر این اساس، نظر حساب‌های سرمایه‌گذاری را نمی‌توان بدهی و یا سرمایه محسوب کرد؛ زیرا از یک‌سو، حقوق صاحبان سپرده‌های محدود نشده بیانگر سهم آنها از ریسک زیان محتمل قرارداد مضاربه می‌باشد (کهف، ۲۰۰۵) و از سوی دیگر، صاحبان این حساب‌ها با وجود تقدم در برخورداری از سود مضاربه نسبت به سهامداران عادی، از حق رأی برخوردار نیستند (سلطان، ۲۰۰۶). کریم (۲۰۰۱) می‌گوید که حساب سرمایه‌گذاری بر خلاف ابزار بدهی، بدهی بانک محسوب نمی‌شود؛ زیرا بازده خود را از طریق مشارکت در سود کسب می‌کند و از زیان‌های ایجاد شده نیز سهم دارد. در واقع، حساب‌های سپرده نه بدهی و نه سرمایه هستند. این حساب‌ها منبع سرمایه هستند، سپرده‌گذاران شرکای بانک هستند؛ اما حق مالکیتی ندارند (شابر و الظفیری، ۲۰۰۸). همود (۱۹۸۵) ضمن مخالفت با رویهٔ گزارشگری حساب‌های سرمایه‌گذاری به‌عنوان بدهی این سؤال را مطرح می‌کند که اگر سپرده بانک نوعی وام است، مازاد پرداختی نسبت به سپرده، ربا تلقی می‌شود، در این شرایط مبلغ پرداختی به سپرده‌گذاران چیست؟ رییس بانک دولتی پاکستان، دکتر شمشاد اختر بیان می‌کند که پول سپرده در حساب‌های سرمایه‌گذاری براساس مشارکت در سود و زیان و سرمایه‌گذاری شده در تجارت، تضمین شده و به‌طور خاص، بدهی نمی‌باشد (عبدرحمان و زین‌الدین،[6] ۲۰۰۹).

1. Equity of Investment Account Holders and their Equivalent
2. Sultan
3. Ayub
4. Shubber and Alzafiri
5. Organization of Islamic Cooperation (OIC)
6. Abd Rahman and Zinuddin

**– حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده**

در این نوع حساب‌ها، دارندهٔ حساب سرمایه‌گذاری محدودیت‌های مشخصی در زمینهٔ محل، شیوه و هدف سرمایه‌گذاری سپرده‌ها توسط بانک وضع می‌کند. افزون بر این، بانک اسلامی ممکن است از در هم آمیختن وجوه خود با وجوه حساب سرمایه‌گذاری محدود شده به منظور سرمایه‌گذاری منع شده باشد. همچنین، ممکن است دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری، محدودیت‌های دیگری وضع کرده باشند. به‌عنوان مثال، دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری ممکن است بانک اسلامی را ملزم کرده باشند وجوه آنها را در معاملات فروش اقساطی یا بدون ضامن یا وثیقه سرمایه‌گذاری نکنند، یا بانک اسلامی را ملزم به سرمایه‌گذاری مستقیم وجوه و نه از طریق شخص ثالثی نمایند. سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی ارائه صورت مالی مجزا توسط بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی با نام «صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده» برای افشای اطلاعات مربوط به این حساب‌ها را الزامی می‌داند.

این صورت ضمن افشای دورهٔ مشمول صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده، این سرمایه‌گذاری‌ها را به تفکیک منابع تأمین مالی آنها ارائه می‌کند. به‌عنوان مثال؛ موارد تأمین مالی شده به وسیلهٔ حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده، واحدهای سرمایه‌گذاری شده در پرتفوی سرمایه‌گذاری‌های محدود شده. همچنین، این صورت باید پرتفوی سرمایه‌گذاری‌ها را بر حسب نوع آنها تفکیک کند. اطلاعات زیر باید در صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده افشا می‌گردد (سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، ۱۳۸۹، ص۸۵):

الف) مانده سرمایه‌گذاری‌های محدود شده در ابتدای دوره، ضمن افشای جداگانه قسمتی از مانده که از تجدید ارزیابی سرمایه‌گذاری‌های محدود شده به ارزش معادل وجه نقد آنها ناشی شده است، چنانچه میسر باشد؛

ب) تعداد واحدهای سرمایه‌گذاری شده در هریک از پرتفوی سرمایه‌گذاری‌ها و ارزش هر واحد در ابتدای دوره؛

پ) واگذاری یا خرید مجدد واحدهای سرمایه‌گذاری شده طی دوره؛

ت) سهم بانک اسلامی در مجموعهٔ سرمایه‌گذاری‌ها به‌عنوان مضارب یا حق‌الزحمهٔ ثابت آن به‌عنوان مدیر سرمایه‌گذاری؛

ث) هزینه‌های سربار تخصیص داده شده، از بانک اسلامی به حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده با پرتفوی‌ها، در صورت وجود؛

ج) سود (زیان) سرمایه‌گذاری محدود شده در طی دوره با افشای جداگانهٔ مبلغ ناشی از تجدید ارزیابی سرمایه‌گذاری‌های محدود شده به ارزش معادل وجه نقد آنها، چنانچه میسر باشد؛

چ) ماندهٔ سرمایه‌گذاری‌های محدود شده در پایان دوره، ضمن افشای جداگانهٔ بخشی از ماندهٔ ناشی از تجدید ارزیابی سرمایه‌گذاری‌های محدود شده به ارزش معادل وجه نقد آنها، چنانچه میسر باشد؛

ح) تعداد واحدهای سرمایه‌گذاری در هریک از پرتفوی سرمایه‌گذاری‌ها در پایان دوره و ارزش هر واحد.

اطلاعات زیر باید در یادداشت‌های توضیحی صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده افشا شود:

الف) نوع و ماهیت ارتباط بین بانک اسلامی و صاحبان سرمایه‌گذاری‌های محدود شده، به‌عنوان مضارب یا مدیر سرمایه‌گذاری؛

ب) حقوق مالکانه و تعهدات مربوط به هر نوع حساب سرمایه‌گذاری محدود شده یا واحد سرمایه‌گذاری.

## ۸. روش پژوهش

ارائه پاسخ برای چالش‌های حسابداری اسلامی نیازمند بررسی فقهی و حسابداری است. بنابراین، موضوع مورد مطالعه بین‌رشته‌ای محسوب می‌شود. با توجه به نبود پیشینه در زمینهٔ بررسی فقهی حسابداری اسلامی، پژوهش حاضر به روش آمیخته اکتشافی انجام شده است. در این راستا، ابتدا در بخش کیفی تحقیق با استفاده از روش توصیفی—تحلیلی، چالش‌های بنیادی حسابداری اسلامی از منظر فقهی بررسی و پاسخ داده شده است. روش توصیفی—تحلیلی، روشی متقن در پژوهش‌های علوم اسلامی محسوب می‌شود و ضمن توصیف وضع موجود با استناد به منابع فقهی و اسلامی به تبیین آنچه باید باشد می‌پردازد و پاسخ فقهی مورد نیاز را ارائه می‌کند (نقیبی، ۱۳۹۰، ص۶۵). در گام بعدی و بخش کمّی پژوهش، برای گرفتن نظر خبرگان حسابداری در مورد چالش و مقایسه نظرات و پاسخ‌های مورد توجه آنها با نتایج حاصل از بررسی‌های فقهی، از روش پیمایشی و ابزار پرسشنامه استفاده شده است.

## ۹. جامعه و روش نمونه‌گیری

در بخش کمّی پژوهش نمونهٔ مورد مطالعه باید به نحوی انتخاب شود تا افراد متخصص، خبره و صاحب‌نظر در موضوع تحقیق، در نظرسنجی نقشی اساسی ایفا کنند. به همین جهت، روش‌های نمونه‌گیری تصادفی برای انتخاب این افراد مناسب نمی‌باشد؛ بلکه در این قبیل پژوهش‌ها، اشخاص صاحب‌نظر از طریق بررسی دانش، توانمندی و تجربیاتی که دارند انتخاب می‌شوند. به

منظور گرفتن نظر خبرگان حسابداری از روش نمونه‌گیری هدفمند و یا قضاوتی استفاده شده است (بازرگان، ۱۳۹۱). در این راستا تعداد ۱۰۸ پرسشنامه از طریق رایانامه و یا حضوری توزیع و تعداد ۵۰ پرسشنامه تکمیل شده دریافت شد.

**جدول ۱: گروه خبرگان و متخصصان منتخب**

| شغل | تعداد | فراوانی به درصد |
|---|---|---|
| عضو هیئت علمی دانشگاه | ۱۶ | ۳۲ |
| حسابدار رسمی | ۲۲ | ۴۴ |
| بانکداری | ۱۲ | ۲۴ |
| مجموع | ۵۰ | ۱۰۰ |

**روش گردآوری اطلاعات**

در پژوهش حاضر اطلاعات مورد نیاز بخش کیفی و بررسی‌های فقهی به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است. اطلاعات بخش کمّی از طریق پرسشنامه حاصل شده است. پرسشنامه براساس چالش‌های حسابداری اسلامی و نتایج بخش کیفی پژوهش طراحی و مورد تأیید اساتید و خبرگان حسابداری قرار گرفته است. پرسشنامه‌ای بر مبنای چالش‌ها و بررسی‌های فقهی، در قالب ۳۵ سؤال طراحی شد و در اختیار صاحب‌نظران قرار گرفت. پرسشنامه یادشده در مقیاس پنج‌تایی لیکرت،[1] میزان موافقت یا مخالفت پاسخ‌دهنده را از کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم، می‌سنجد. این پرسشنامه در مقیاس پنج‌تایی لیکرت، میزان موافقت یا مخالفت پاسخ‌دهنده را از کاملاً مخالفم، مخالفم، موافقم و کاملاً موافقم می‌سنجد.

## ۱۰. تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه

همان‌طورکه پیش از این اشاره شد، برای مقایسه نظر متخصصان (صاحب‌نظران) با نتایج بخش کیفی پژوهش، پرسشنامه‌ای تدوین شد و در اختیار آنان قرار گرفت. داده‌های حاصل از پرسشنامه‌های تکمیل‌شده، پس از جمع‌آوری و استخراج، به کمک نسخه هفدهم نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شد. پرسشنامه شامل ۳۵ سؤال بود که براساس چالش‌های بنیادی و پاسخ‌های بخش فقهی طراحی شد. به منظور بررسی نرمال بودن توزیع داده‌های پژوهش از آزمون کولموگورف-اسمیرنوف استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که توزیع داده‌ها در رابطه با تمام موارد نرمال است؛ زیرا با توجه به نتایج، سطح معناداری برای همه متغیرها بیش از ۰/۰۵ است.

1. Likert Scale

بنابراین، برای تمامی سؤالات از آزمون پارامتریک t تک نمونه استفاده گردید. از آنجایی‌که در این تحقیق از مقیاس ۵ مرتبه‌ای لیکرت استفاده شده است، فرضیه‌ها برای تمامی عامل‌های مسئله به صورت زیر تعریف می‌شود:

$H_0$ : بیش از نیمی از پاسخ‌دهندگان با گزاره مطرح‌شده موافق نبودند.

$H_1$ : بیش از نیمی از پاسخ‌دهندگان با گزاره مطرح‌شده موافق بودند.

$$\begin{cases} H_0 : \mu \leq 3 \\ H_1 : \mu > 3 \end{cases}$$

## ۱۱. یافته‌های پژوهش

### نقد و بررسی صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه

رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرمایند: هرکس به برادر مؤمنش قرض دهد، به ازای هر درهم آن، به وزن کوه‌های احد، رضوی و طور سینا، حسنه در ترازوی اعمال وی نهاده می‌شود و اگر پس از فرا رسیدن مهلت با او مدارا کند، از پل صراط بدون رسیدگی به حساب، چون برق سریع و درخشنده می‌گذرد و هیچ عذابی نمی‌بیند و هرکس که برادر مسلمانش از او یاری بطلبد؛ اما قرض ندهد، هنگامی‌که پروردگار نیکان را پاداش می‌دهد، بهشت را بر او حرام می‌کند(وسایل الشیعه، ج۱۳، ص۸۸، حدیث ۵).

پیشوایان دینی تأکیدهای زیادی دربارهٔ تأمین نیازهای معیشتی اقشار ضعیف جامعه از طریق قرض‌الحسنه دارند. بر همین اساس، قرض‌الحسنه یکی از شیوه‌های تجهیز و تخصیص منابع در الگوی بانکداری بدون ربا مطرح شده است. همچنین با توجه به تعریف اقتصاد مقاومتی از سوی مقام معظم رهبری (۱۳۹۱) مبنی بر «اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند تعیین‌کننده رشد و شکوفایی کشور باشد». می‌توان با اجرایی نمودن قرض‌الحسنه که از جمله دستورهای اسلام در راستای رشد و شکوفایی اقتصادی و تأمین مالی اسلامی است، افزون بر برآورده ساختن آرمان‌های اسلامی، زمینه را برای رشد اقتصادی و تحقق هرچه بیشتر بانکداری اسلامی فراهم کرد. بر این اساس اشاره به موارد زیر در مورد بررسی لزوم یا عدم لزوم ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه مفید است:

۱. با توجه به روند رو به رشد گشایش صندوق‌های قرض‌الحسنه در طول سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۳ که تعداد آنها از ۲۰۰ مورد به ۷۰۰۰ مورد افزایش یافته و همچنین استقبال مردم از حساب‌های قرض‌الحسنه در بانک‌ها در طول دهه‌های اخیر، بر راهگشایی و قدرت حل معضلات

مالی و اجتماعی این ابزار اسلامی دلالت دارد. براساس گزارش بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۳)، بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری موظف شدند در تبلیغات خود مفهوم قرض‌الحسنه و مزایای آن را برای عموم مردم اطلاع‌رسانی کنند، تبلیغات صادقانه و با حفظ کرامت انسانی انجام دهند و در جهت ارتقای فرهنگ نیکوکاری، فداکاری، ایجاد همبستگی بین عموم و همچنین گسترش عدالت مابین آحاد جامعه تلاش کنند. همچنین باید در تبلیغات خود به اجر معنوی قرض‌الحسنه بیش از مشوق‌های مادی مرتبط با جوایز اعطایی به سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز بپردازند و بر فواید تأثیر تسهیلات قرض‌الحسنه در جهت رفع نیازهای ضروری مردم و امور عام‌المنفعه آن برای آحاد جامعه تأکید کنند. لذا بدین جهت دستورالعمل اعطای جوایز به سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز (ریالی—ارزی) مصوب ۱۰۱۲۰ و پنجمین جلسه مورخ ۱۳۹۰/۲/۲۷ شورای پول و اعتبار مورد اصلاح قرار گرفت و برای اجرا به تمام بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی ابلاغ گردید.

ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه با ایجاد شفافیت مالی بیشتر در مورد نحوه هزینه وجوه قرض‌الحسنه، به این روند کمک می‌رساند؛ زیرا، هدف بانک مرکزی از مصوبه جدید خود، ایجاد زمینهٔ مشارکت هرچه بیشتر مردم و درک ارزش‌های واقعی قرض‌الحسنه توسط آنان است. افشای اطلاعات مربوط به منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه نیز با ایجاد شفافیت بیشتر زمینه را برای جذب مشارکت بیشتر مردم دیندار در این امر خداپسندانه و تحقق اهداف یادشده بانک مرکزی فراهم می‌کند؛

۲. ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه با ایجاد شفافیت مالی بیشتر در مورد نحوه هزینه وجوه قرض‌الحسنه، و ترغیب مردم با ارائه وجوه قرض‌الحسنه، می‌تواند به اجرایی شدن اقتصاد مقاومتی کمک کند. مقام معظم رهبری در رکن دوم رویکرد اقتصاد مقاومتی، بر استفاده از ظرفیت‌های دولتی و مردمی تأکید، و سیاست مرتبط با این رکن را شفاف‌سازی و سالم‌سازی اقتصاد عنوان کرده‌اند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱). توجه به اصول اقتصاد مقاومتی مشخص می‌کند که استفاده صرف از حسابداری مرسوم به دلیل عدم ارائه رهنمودهای لازم در مورد معاملات اسلامی، در زمینه اقتصاد مقاومتی ناکارآمد خواهد بود. بر این اساس، استفاده از حسابداری اسلامی در جهت رفع خلأ ناشی از ناتوانی نظام حسابداری مرسوم در ایجاد شفافیت مورد نیاز اقتصاد مقاومتی ضروری است. به بیان دیگر، با اعمال رهنمودهای حسابداری اسلامی می‌توان زمینه شفاف‌سازی، افشای متقن و در نتیجه بستر همکاری‌های هرچه بیشتر مردم در عرصه‌های اقتصادی را فراهم کرد. به‌طور خاص، ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه، با روشن کردن نحوه مصرف وجوه قرض‌الحسنه، ضمن ارتقای شفافیت مالی، زمینه مشارکت

هرچه بیشتر مردم در این عقد اسلامی و در نتیجه حرکت به سمت اقتصاد مقاومتی و عمران و آبادانی کشور را فراهم می‌آورد.

## ۱۲. نظر خبرگان حسابداری

در مورد ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه فرض $H_0$ رد شده است، ۳۵ نفر از پاسخ‌دهندگان ارائه این صورت مالی را باعث ارتقای شفافیت مالی بانک‌ها می‌دانند و تنها ۱۱ نفر با این امر مخالف هستند.

| | t | Df | Sig. (2−tailed) | Mean Difference | Lower | Upper |
|---|---|---|---|---|---|---|
| ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه فرض $H_0$ | 3.352 | 49 | .002 | .50000 | .2003 | .7997 |

۳۳ نفر از پاسخ‌دهندگان جذب سرمایه بیشتر توسط بانک را پیامد مثبت دیگرِ ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه می‌دانند و تنها ۱۱ نفر مخالفت خود را ابراز کرده‌اند. در مورد این سؤال نیز فرض $H_0$ رد شده است.

| | t | Df | Sig. (2−tailed) | Mean Difference | Lower | Upper |
|---|---|---|---|---|---|---|
| ارتقای جذب سرمایه با ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه | 3.011 | 48 | .004 | .48980 | .1627 | .8169 |

براساس نتایج بررسی‌های فقهی، ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه مطلوب و دارای پیامدهای مثبت تشخیص داده شده است. در این مورد نظر خبرگان حسابداری با نتیجهٔ بخش فقهی هم‌سو می‌باشد.

## ۱۳. نقد و بررسی ارائه صورت منابع و مصارف وجوه خیریه و زکات

الف) الزام مؤسسات مالی و بانک‌های اسلامی به محاسبه زکات و ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات از سوی سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، با مسئله «فردیت» در پرداخت زکات در تضاد بوده و به‌رغم وجوب پرداخت زکات بر اشخاص حقیقی، مؤسسات را در پرداخت آن دخیل می‌کند؛

ب) اقلام مشمول زکات در فقه امامیه مشخص و منحصر در موارد نه گانه است، بدین معنا که رسول‌الله ﷺ تنها دریافت زکات از آنها را واجب دانسته و بقیه را عفو فرموده‌اند. طبق نظر مراجع

تقلید شیعه همچون حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی نیز زکات بر نه چیز (گندم، جو، خرما، انگـور، طلا، نقره، گوسفند، گاو و شتر) واجب است و اگر کسی مالک یکی از این نه چیز باشد بـا شـرایط رسیدن به حد نصاب باید مقدار معینی را در مصارف تعیین‌شده، صرف کند؛ اما مستحب است که از سرمایه کسب و کار و تجارت نیز همه ساله زکات بپردازد. همچنین براساس اسـتفتائات از آیـات عظام شیعه همچون مرحوم آیت‌الله‌العظمی بهجت، در سؤال ۱۷۲۴، هر سهامداری که مالک مـالِ مورد تعلق زکات است، اگر سهم او به حدنصاب برسد، بایـد زکـات خـودش را بدهـد. حتـی اگـر سهامداران، از راه کشاورزی و یا دامداری به سود دست یابند، در صورت بـه نصـاب رسـیدن مـال خود، ملزم به پرداخت زکات و در نهایت ارائه صورت مالی آن می‌باشند، به این ترتیب، سهامداران سایر مشاغل ملزم به پرداخت زکات نیستند و در نتیجه صورت مالی مختص زکات نیز افشا نخواهد شد (آیت‌الله بهجت و آیت‌الله مکارم شیرازی، ۱۳۸۷).

### ۱۴. نظر خبرگان حسابداری

در مورد صورت منابع و مصارف صندوق وجوه خیریه و زکات نیز در خصوص این سؤال نیز فـرض $H_0$ رد شده است. ۳۵ نفر از پاسخ‌دهندگان، ارائه این صورت مـالی را موجـب ارتقـای شـفافیت مالی بانک‌ها می‌دانند و تنها ۱۰ نفر مخالف این پیامد مثبت هستند.

| | t | Df | Sig. (2–tailed) | Mean Difference | Lower | Upper |
|---|---|---|---|---|---|---|
| ارائه صورت منابع و مصارف صندوق وجوه خیریه و زکات | 3.656 | 49 | .001 | .60000 | .2702 | .9298 |

براساس نتیجهٔ بخش فقهی پژوهش، ارائه صـورت منـابع و مصـارف وجـوه صـندوق خیریـه و زکات منطبق با رهنمودهای اسلامی نیست و توصیه نمی‌شود. لـذا نظـر پاسـخ‌دهنـدگان مبنـی بـر مطلوبیت ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات برخلاف آن چیزی اسـت کـه در نتیجه بررسی فقهی حاصل شده است.

### ۱۵. نقد و بررسی حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و محدود نشده

تقسیم‌بندی حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و محـدود نشـده و ارائـه صـورت تغییـرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده نیازمند بررسی فقهی تشخیص داده نشد؛ لذا، پاسخ این چالش بر اساس بررسی نظر خبرگان حسابداری ارائه می‌شود.

– **نظر خبرگان حسابداری:** ۳۵ نفر از پاسخ‌دهندگان تقسیم‌بندی حساب‌های سرمایه‌گذاری به

حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و محدود نشده را باعث ارتقای شفافیت مالی بانک‌ها می‌دانند. تنها ۸ نفر مخالف این مطلب هستند. در واقع فرض $H_0$ رد شده است.

| تقسیم‌بندی حساب‌های | t | Df | Sig. (2-tailed) | Mean Difference | Lower | Upper |
|---|---|---|---|---|---|---|
| سرمایه‌گذاری به حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و محدود نشده | 3.188 | 48 | .003 | .51020 | .1884 | .8320 |

در مورد ارائه حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده نه به‌عنوان بدهی بلکه بین طبقه‌ای مجزا میان بدهی‌ها و حقوق صاحبان سرمایه، تعداد موافقان با اختلاف اندکی بیشتر از مخالفان است. بر این اساس، ۲۱ نفر موافق ارائه حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده بین بدهی‌ها و حقوق صاحبان سرمایه، ۱۶ نفر مخالف این رویه و در واقع موافق ارائه این اقلام به‌عنوان بدهی و ۱۱ نفر بدون نظر هستند. در مورد این سؤال نیز فرض $H_0$ رد شده است.

| ارائه حساب‌های سرمایه‌گذاری | t | Df | Sig. (2-tailed) | Mean Difference | Lower | Upper |
|---|---|---|---|---|---|---|
| محدود نشده بین بدهی‌ها و سرمایه | .551 | 47 | .049 | .08333 | -.2211 | .3878 |

در مورد ارائه صورت مالی مجزا با نام صورت تغییرات در حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده، به منظور افشای اطلاعات حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده، بیشتر پاسخ‌دهندگان یعنی ۲۸ نفر موافق ارائه این صورت مالی جدید هستند و آن را موجب ارتقای شفافیت مالی بانک‌ها می‌دانند. در مقابل ۱۱ نفر ارائه این صورت مالی را ارتقادهنده شفافیت ندانسته و ۱۰ نفر بدون نظر هستند. در مورد این سؤال نیز فرض $H_0$ رد شده است.

| ارائه صورت تغییرات در حساب‌های | t | Df | Sig. (2-tailed) | Mean Difference | Lower | Upper |
|---|---|---|---|---|---|---|
| سرمایه‌گذاری محدود شده | 3.656 | 49 | .001 | .60000 | .2702 | .9298 |

با توجه به پاسخ سؤالات مربوط به این چالش، خبرگان حسابداری تقسیم حساب‌های سرمایه‌گذاری، به حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و محدود نشده را مطلوب می‌دانند و همچنین برخلاف رویه افشای حاکم بر صورت‌های مالی بانک‌های ایران، ارائه حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده را نه به‌عنوان بدهی بلکه در طبقه‌ای مجزا بین بدهی‌ها و حقوق صاحبان سرمایه مطلوب می‌دانند. در مورد نحوه افشای اطلاعات مربوط به حساب‌های سرمایه-گذاری محدود شده نیز ارائه صورت مالی جداگانه با عنوان صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری محدود شده مورد تأیید پاسخ‌دهندگان می‌باشد. بر این اساس، ارائه این صورت مالی بر شفافیت مالی بانک‌ها خواهد افزود.

## ۱۶. نتیجه‌گیری

از جمله موارد افشای ملحوظ در استاندارد حسابداری مالی شماره ۱ که در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی پوشش داده نشده است، می‌توان به‌طور خاص به ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه، صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات و صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده اشاره کرد. همچنین با وجود ارائهٔ استاندارد جهت ارائه و افشای دو صورت مذکور توسط سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، همچنان اجرا و به‌کارگیری این استاندارد و نحوه برخورد با آن نیازمند بررسی‌های بیشتری در زمینه فقه و حسابداری است. پژوهش حاضر ارائه سه صورت منابع و مخارج وجوه قرض‌الحسنه و منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات و صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده را بررسی می‌کند. به دلیل بین‌رشته‌ای بودن موضوع و عدم وجود پیشینه کافی روش پژوهش آمیخته اکتشافی استفاده شد و موضوع از هر دو منظر فقهی و حسابداری بررسی گردید.

اجرایی نمودن قرض‌الحسنه که از جمله دستورهای اسلام در راستای رشد و شکوفایی اقتصادی و تأمین مالی اسلامی است، افزون بر تحقق آرمان‌های اسلامی، زمینه را برای رشد اقتصادی و تحقق هرچه بیشتر بانکداری اسلامی فراهم می‌کند. ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه به این روند کمک می‌کند؛ زیرا هدف بانک مرکزی از مصوبهٔ جدید خود در زمینه تبلیغ مفهوم قرض‌الحسنه و منافع آن برای عموم مردم، ایجاد زمینه مشارکت هرچه بیشتر مردم و درک ارزش‌های واقعی قرض‌الحسنه توسط آنان است. افشای اطلاعات مربوط به منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه نیز با ایجاد شفافیت بیشتر زمینه را برای جذب مشارکت بیشتر مردم در این امر خداپسندانه و تحقق اهداف یادشده بانک مرکزی فراهم می‌کند.

به علاوه، مقام معظم رهبری در رکن دوم رویکرد اقتصاد مقاومتی، بر استفاده از ظرفیت‌های

دولتی و مردمی تأکید و سیاست مرتبط با ایـن رکـن را شفاف‌سـازی و سالم‌سـازی اقتصـاد عنـوان کرده‌اند. از این‌رو، ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه با ایجاد شفافیت مـالی بیشـتر در مورد نحوه هزینه آنها و ترغیب مردم با ارائه وجوه قرض‌الحسنه، می‌تواند به اجرایی شدن اقتصاد مقاومتی کمک کند.

در مورد ارائه صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه، بیشتر پاسخ‌دهنـدگان ارائـه این صورت مالی را باعث ارتقای شفافیت مالی و جذب سرمایه بیشتر توسط بانـک‌هـا مـی‌داننـد. بنابراین، نظر خبرگان حسابداری با نتایج بررسی‌های فقهی مبنی بر مطلوبیت ارائه صورت منـابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه سازگاری دارد.

براساس نتایج حاصل از بررسی‌های فقهی دربـاره صـورت منـابع و مصـارف وجـوه خیریـه و زکات، الزام مؤسسات مالی و بانک‌های اسلامی به محاسبه زکات و ارائه صورت منـابع و مصـارف وجوه صندوق خیریه و زکات از سوی سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسـلامی، بـا مسئله «فردیت» در پرداخت زکات در تضاد است و به‌رغم وجـوب پرداخـت زکـات بـر اشـخاص حقیقی، مؤسسات را در پرداخت آن دخیل می‌کند. همچنـین براسـاس اسـتفتائات از آیـات عظـام شیعه همچون مرحوم آیت‌الله‌العظمی بهجت، در سؤال ۱۷۲۴، هر سهامداری که مالک مـالِ مـورد تعلق زکات است، اگـر سـهم او بـه حدنصـاب برسـد، بایـد زکـات خـودش را بدهـد. حتـی اگـر سهامداران، از راه کشاورزی و یا دامداری به سود دست یابند، در صورت بـه نصـاب رسـیدن مـال خود، ملزم به پرداخت زکات و در نهایت ارائه صورت مالی آن می‌باشند (آیت‌الله بهجت و آیـت‌الله مکارم شیرازی، ۱۳۸۷)، به این ترتیب، حتی در صورتی که زمینه کاری شـرکت از جملـه اقـلام ۹ گانه مشمول زکات باشد، محاسبه و پرداخت زکات فردی و بر عهده سـهامدار اسـت و محاسـبه یـا پرداخت زکات و ارائه صورت مالی در این زمینه توسط شرکت صـحیح نیسـت. در مـورد صـورت منابع و مصارف صندوق وجوه خیریه و زکات نیز بیشتر پاسخ‌دهندگان ارائـه ایـن صـورت مـالی را موجب ارتقای شفافیت مالی بانک‌ها می‌دانند. بنابراین، بـرخلاف نتیجـه حاصـل از بررسـی‌هـای فقهی، مبنی بر فردی بودن محاسبه و پرداخت زکات و نادرست بـودن محاسـبه و یـا ارائـه صـورت مالی در مورد زکات از سوی شرکت، خبرگان حسابداری ارائه این صورت مالی را مطلوب می‌دانند.

تقسیم‌بندی حساب‌های سرمایه‌گذاری به حساب‌های سرمایه‌گذاری محـدود شـده و محـدود نشده و نحوه افشای آنها نیازمند بررسی فقهی تشخیص داده نشد. بر اساس نظر خبرگان حسابداری در این زمینه، تقسیم حساب‌های سرمایه‌گذاری، به حسـاب‌های سـرمایه‌گـذاری محـدود شـده و محدود نشده مطلوب است و همچنین بر خلاف رویه افشای حاکم بر صورت‌های مالی بانک‌های ایران، ارائه حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده را نه به‌عنوان بدهی بلکه در طبقه‌ای مجزا بـین

بدهی‌ها و حقوق صاحبان سرمایه دارای اولویت می‌دانند. در مورد نحوه افشای اطلاعات مربوط به حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده نیز ارائه صورت مالی جداگانه با عنوان صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری محدود شده مورد تأیید پاسخ‌دهندگان می‌باشد. بر این اساس، ارائه این صورت مالی بر شفافیت مالی بانک‌ها خواهد افزود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

## منابع


۱. بهجت، محمدتقی و ناصر مکارم شیرازی (۱۳۸۷)، «استفتائات راجع به زکات»، مجلهٔ مبلغان، شماره ۱۰۸.

۲. باباجانی، جعفر و جواد شکرخواه (۱۳۹۱)، «مدل مناسب حسابداری برای بانکداری اسلامی در ایران»، فصلنامه بورس اوراق بهادار، شماره ۱۷، سال پنجم، ص۱۶۳-۱۹۲.

۳. بازرگان، عباس (۱۳۹۱)، مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته، تهران: انتشارات دیدار.

۴. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۳)، قابل دسترسی در:
http://www.cbi.ir/showitem/12905.aspx

۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهوری و اعضای هیأت دولت، (۱۳۹۱/۶/۲).

۶. حاجیان و همکاران (۱۳۹۰)، «موانع و مشکلات اجرای عقود مشارکتی در سیستم بانکی»، پروژه مطالعاتی پژوهشکده پولی و بانکی.

۷. خسروی فارسانی، محسن (۱۳۸۵)، میزان انطباق رویه‌های حسابداری بانک‌ها و مقایسه با استانداردهای حسابداری مالی اسلامی و استاندارد بین‌المللی، پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی تهران.

۸. دلقندی، سیدابوالفضل (۱۳۷۶)، «بررسی ساختارهای مالی و حسابداری عملیات بانکی بدون ربا»، مجموعه مقالات هشتمین همایش بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسهٔ عالی بانکداری.

۹. سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی (۱۳۸۹)، استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی، ترجمه علی‌اکبر جابری، تهران: سازمان حسابداری.

۱۰. سهیلی، کیومرث (۱۳۸۷)، «مقایسه نظری کارایی بانکداری غیر ربوی و ربوی در تجهیز و تخصیص منابع»، مطالعات اقتصاد سلامی، شماره ۱، ص۱۱۳-۱۳۸.

۱۱. مصباحی مقدم، غلامرضا و همکاران (۱۳۸۹)، «بررسی فقهی و حقوقی اوراق بهادار مضاربه»، اقتصاد اسلامی، شماره ۳۸، ص۱۴۷-۱۷۴.

۱۲. محرابی، لیلا (۱۳۹۳)، آمارهای بانکداری اسلامی، پژوهشکدهٔ پولی و بانکی، قابل دسترسی در:
http://www.mbri.ac.ir/default.aspx?Page Name=islamicbankingpages & ID=199 & Language=1

۱۳. نقیبی، ابوالقاسم (۱۳۹۰)، روش تحقیق در علوم اسلامی، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

۱۴. کلینی، محمدبن‌یعقوب (بی‌تا)، وسائل‌الشیعه، ج۱۳، ص۸۸، حدیث ۵.

15. Abd Rahman, Z, & Zinuddin, y. (*2009),* "Accounting Treatment for Mudarabah Regarding Unrestricted Investment Deposits in Malaysian Islamic Banks"*, Available at: http://www.wbiconpro.com/4 Zainab-Malay.pdf.*
16. Abdul-Rahman, A. R., & Shariff, R. A. M. (2003), "An Exploratory Study of Accounting on Ijarah as Practiced by Malaysian financial institutions", *International Journal of Islamic Financial Services*, 5 (3), pp. 1-15.
17. Akhtar Aziz, Zeti (2011), "at the Islamic Financial Intelligence Summit (IFIS)", *Text of speech available at:http://www.bis.org/review/r111117e.pdf?frames=0.*
18. Aljedaibi, talal (2014*), Fair Value Measurement and Islamic Financial Institutions: The shariah perspective and the case of Saudi Banks*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, university of London. Available at:http://pure.rhul.ac.uk/portal/files/20364710/Talal–Aljedaibi–PhD–Fair–Value–Measurement–and–Islamic–Financial–Institutions.pdf.
19. Ayub M. (2007), *Understanding Islamic Finance*, John Wiley & Sons, Ltd, England.
20. Emerging market centers (2014) "World Islamic Banking Competitiveness Report 2013-14", *available at: http://emergingmarkets.ey.com/world-islamic-banking-competitiveness-report-2013-14*.
21. Financial Accounting Standard (FAS), (2010), "General Presentation and Disclosure in the Financial Statements of Islamic Banks and Financial Institutions", No. 1.
22. Financial Accounting Standard (FAS), (2010), "zakah". No. 9.
23. Gillham, H. (2000), *Case Study Research Methods*, 1st South Asian Edition 2005, Brijbasi Art Press Ltd, Noida, U.P. India.
24. Haniffa, R, & Hudaib, M. (2007), "Locating Audit Expectations Gap within a Cultural Context: The Case of Saudi Arabia", *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 16 (2), pp. 179-206.
25. Ibrahim, S. H. B. M. (2001), *The Need for Islamic Accounting: Perceptions of Its Objectives and Characteristics by Malaysian Muslim Accountants and Accounting Academics*, University of Dundee, Dundee.
26. Kahf, M. (2005), "Basel II: Implications for Islamic Banking", *Paper presented at the 6th International Conference on Islamic Economics and Banking*, Jakarta, Nov 22-24.

27. Karim, R. A. A. (1995), "The nature and rationale of a conceptual framework for financial reporting by Islamic banks", *Accounting and Business Research*, (100), pp. 285-300.
28. Karim, R. A. A. (2001), "International accounting harmonization, banking regulation, and Islamic banks", *The International Journal of Accounting*, 36 (2), pp. 169-193.
*29.* Malaysian Accounting Standards Board (2012), "A Word about Islamic Finance: Part II", *available at: http://www.masb.org.my/images/stories/A%20Word%20about%20Islamic%20Finance%20-%20Part%202%20Dec.pdf*.
30. Murtuza, A. (2002), "Islamic Antecedents for Financial Accountability", *International Journal of Islamic Financial Services*, 4 (1), pp. 1-19.
31. Napier, C. & Haniffa, R. (eds.), (2011), *Islamic Accounting*, Edward Elgar Publisher.
32. Napier, C. (2009), "Defining Islamic accounting: current issues, past roots", *Accounting History*, 14 (1-2), pp. 121-144.
33. Rashwan, A. R. (2009), *Accounting in Islamic Thought* (*In Arabic*), Amman, Jordan: Debono Publishing.
34. Shubber K. and Alzafiri E. (2008), "Cost of capital of Islamic banking institutions: an empirical study of a special case", *International journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, Vol. No. 1 2008, pp. 10-19.
35. Sultan, Mohamed, S. A. (Jan-Mac 2006), "An Overview of Accounting Standards for Islamic Financial Institutions", *Finance Bulletin*.
36. Tan Sri Dr Zeti Akhtar Aziz.(2011), "at the Islamic Financial Intelligence Summit (IFIS)", *Text of speech available at: http://www.bis.org/review/r111117e.pdf?frames=0*.
37. Qaradawi, Y. (1995), *The role of values and ethics in Islamic economy (In Arabic)*, Cairo, Eygpt: Dar Wahba.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی